

Hamburger Klára

ISMERETLEN LISZT-DOKUMENTUMOK NÉMET KÖNYVTÁRAKBAN

In memoriam Dr. Gerhard J. Winkler (1956–2012)

I.

A kincsekben oly gazdag Berliini Állami Könyvtár (Staatsbibliothek zu Berlin Preußischer Kulturbesitz) Zeneműtárában nemrégiben sikerült 56 még publikálatlan Liszt-dokumentumot lemásolnom. Pontosabban 51 levelet és öt különálló lapot a zeneszerző autográf feljegyzéseivel. A legrégebbi levelet Rómában írta, 1839-ben, az utolsót Budapesten, 1886-ban.

A címzettek sokszor nem találhatók sem a – boríték nélküli – levélben, sem a katalógusban. Néhányat legnagyobb igyekezetem ellenére sem sikerült azonosítanom. Máskor épp az azonosításkor derült ki, hogy a levelet már közreadták. Egyébként sem lehet sajnós az ismeretlenség tényét száz százalékgig biztosnak mondani, amióta felejtethetlen, kitűnő amerikai kollégánk, Charles Suttoni elhunytával nincs, aki folytatná a „Franz Liszt’s Published Correspondence in Print”¹ című nélkülözhetetlen forrásmunkát. Volt például a lemásolt leveleim között egy, amelyet Liszt 1850 októberében írt Siegfried Wilhelm Dehn zenetudósna, a Staatsbibliothek munkatársának, s amelyről csak nemrég, jóval e dolgozat megírása után, véletlenül tudtam meg, hogy a Staatsbibliothek közleményeiben 1990-ben megjelent,² mivel új szerzemény volt, és érdekes: egy közösen tervezett nemzetközi népdalkiadvány-sorozatról szólt, amelyből aztán semmi sem lett.

Sok esetben a dátum is hiányzik; ha lehetett, ezt is pótoltam.

Habár a címzettek közül csak három francia hölgy és két orosz úr van, a többiek német, illetve (ketten) magyar ajkúak, és annak ellenére, hogy mindössze nyolc levél datálódik a weimari letelepedése előtti korszakból, Liszt – ha csak tehette – franciául levelezett partnereivel. Az eredmény: majdnem kétszer annyi a francia (33), mint a német (19) levél. Jó ideig eltartott, amíg az iskolázatlan édesanyjától tanult, de már jócskán elfelejtett osztrák nyelvjárást német földön irodalmi szintű németté fejlesztette, és voltaképpen élete végéig érezni a németiségében valami

1 In: *Journal of the American Liszt Society (JALS)*, Vol. 25, January–June 1989; uő: „A Supplementary Bibliography”. *JALS*, Vol. 46, Fall 1999.

2 Uta Hertin-Loeser: „Franz Liszts Projekt einer universalen Volksliedsammlung”. In: *Mitteilungen der Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz*, Jg. XXII, 1990, Heft 1, 7–18.

mesterkéltséget, nehézkességet. Az accusativus helyett az osztrák népnyelvben gyakori dativus használatáról (amelyet szintén anyjától hallhatott) viszont sosem sikerült leszoknia. Itt kell megemlítenem sajátos helyesírását, kis- és nagybetűhasználatát, franciául a régies többes számot, az ékezetek gyakori elhagyását és azt, hogy Beethoven nevét következetesen w-vel írta, amit a közreadók rendre „kijavítottak”. A modern kiadványokban természetesen igyekszünk az eredetihez hűek maradni, a nélkülözhetetlen kiegészítéseket pedig szögletes zárójelbe tenni.

A levélanyag igencsak sokszínű. Vannak hosszabb-rövidebb írások, tökéletesen érdektelen vagy nagyon is fontos tartalmúak. Többségük nem személyes, hanem szakmai témákról szól.

Albi Rosenthal a *Liszt Saeculum* című periodikában írt egy cikket Lisztnek és mintegy százhusz kiadójának a kapcsolatáról.³ Valamennyit barátságosnak, korrektnek, gentlemanlike-nak mondja. Két kirívó kivételről tudunk. Az egyik a párizsi Schlesinger fivérrel, a *Gazette et revue musicale* alapítójával, Maurice-szal való viharos barátsága és szakítása, amelyről Jacqueline Bellas írt tanulmányt.⁴ A másik a pesti Rózsavölgyi céggel való szakítása (egyebek között azért, mert az 1878-as Párizsi Világkiállításon a Mester egyetlen művét sem állították ki) – felháborodott levele a cégtulajdonosnak, Dunkl Nepomuk Jánosnak szól; a levél a Prahács Margit-féle gyűjteményben található.⁵

Lisztnek a lipcsei Breitkopf & Härtel céggel való hosszú és kiváló kapcsolatáról Oskar von Hase írt sok idézettel (de teljes levelekkel nem) illusztrált tanulmányt.⁶ Ebben megtalálható a cég akkori vezetőjének, Dr. Hermann Härtelnek az életrajza is. A berlini Staatsbibliothek Zeneműtára „Musik Sammlung Härtel” jellel egész gyűjteményt őriz, ennek része a tizenhat kiadatlan, 1839 és 1852 közt írott Liszt-levél.⁷ A legelső Pisában, a többi főként Weimarban kelt, de vannak Bad Eilsenben és Lipcsében írottak is. Mindjárt a legelsőből⁸ megtudjuk, miért ír Liszt lehetőleg franciául. Ebben még személytelenül, „Messieurs”-ként szólítja meg a kiadót, és a 4., 5., 6. és 7. *Beethoven-szimfóniaátirathoz* (LW 464) Rómában írt előszavának csatolását kéri, és azt, hogy a cég azt fordíttassa le németre, minthogy ő erre „totalement incapable”-nak, azaz teljességgel képtelennek érzi magát.

A későbbiekben már mindig „Cher Monsieur Härtel”-nek ír, és a téma főként kompozícióinak kiadása. Szerepelnek önálló művek: a *Consolations*-ciklus (LW 172) és a *Transzcendens etűdök* (LW 139); átiratok: az említett *Beethoven-szimfóniákon* kívül az *An die Ferne Geliebte* dalciklus (LW469), a Johann Sebastian Bach-féle *Sechs Pedalfugen* (LW 462) és a *Zwölf Lieder von Robert Franz* (LW 489) átirata; és opera-

3 Albi Rosenthal: „Liszt and His Publishers”. In: *Liszt Saeculum*, ed. by Lennart Rabes, Vol. II. No. 38., Stockholm, 1986, 3-40.

4 Jacqueline Bellas: „La Tumultueuse amitié de Franz Liszt et de Maurice Schlesinger”. In: *Annales de l'Université de Toulouse*, 1965, fasc. 3, 7-20.

5 Prahács Margit (hrsg.): *Franz Liszt Briefe aus Ungarischen Sammlungen 1835-1886*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1966, 393. sz., 207.

6 Oskar von Hase: *Gedenkschrift und Arbeitsbericht*. 5. Aufl., Teil I. Wiesbaden: Breitkopf & Härtel, 1968, 145-183.

7 Musik Sammlung Härtel (a továbbiakban MSH) 162-177.

8 Uott, 165.

fantázia: a Meyerbeer *Profétája* nyomán készült *Illustrations* (LW 414) és az *Ad nos*-témára írott fuga (LW259).

Figyelemre méltó, hogy Liszt milyen nagyra becsülte Meyerbeert. 1849. június 7-én ezt írta Härtelnek:⁹

[...] *Illustrations du Prophète* című munkám német kiadásával kapcsolatban (kérem, szíveskedjék ezt a címet titokban tartani, amíg meg nem küldöm e darabjaimat) minden tőlem telhetőt megteszek, hogy a kezem munkája ne legyen méltatlan Meyerbeer mesterművéhez.¹⁰

Egy másik, 1849-ből való levelében pedig ezeket olvashatjuk:

Nagyon hálás vagyok, amiért volt szíves elküldeni *A proféta* [partitúra] részleteit, amelyeket bátorodom még néhány napig magamnál tartani, minthogy a zongorakivonat nem elég az ebből az operából tervezett munkámhoz (ez a munka reményeim szerint méltó lesz a szakértők elismerésére csakúgy, mint a nagyközönség kedvező fogadtatására). Sikerként belőlük kijelölöm azt a 3 vagy 4 számot, amelyet majd legjobb tudásom szerint keretbe foglalok és parafrázélok [...]¹¹

A proféta-feldolgozások közül leghíresebb az *Ad nos ad salutarem undamra* készült nagyszabású orgonafantázia és fuga lett. Asszisztense, Joachim Raff 1850. december 31-én erről így írt Lisztnek:

Nagy érdeklődéssel néztem át a *Proféta-fugát*. Rejtély a számomra, hogyan volt képes egy ilyesfajta motívumot ilyen fáradságos módon feldolgozni. Ekkora felhajtással és fantáziával kényelmesen létrehozhatott volna valamilyen jelentős, önálló művet, és akkor nem járta volna a szokott szóbeszéd, hogy ti. [dallam] invenció hiányában nyúlt Meyerbeerhez stb. [...] Hallott már valaha is olyat, hogy egy új fregattot egy ócska vitorláshoz kötöznek, csak azért, hogy gyorsabban szelje a hullámokat?¹²

Liszt ugyan nem éppen dallaminvenciójáról volt híres, ám ez esetben nem volt igaza Raffnak, hiszen a régi mestereknél sem az volt a lényeges, honnan való a téma, hanem az, mit csinál belőle a zeneszerző.

A Transzcendens etűdök kiadásával kapcsolatban Liszt 1852. február 18-án így rendelkezett Härtelnek:

[...] úgy hiszem, legjobb lenne őket egyidejűleg 2, illetve 6 füzetben megjelentetni (2x6, illetve 6x2 darabot), és a 12 darab teljes, valamint páronkénti kiadásához tematikus (kottás) jegyzéket csatolni, úgy, ahogyan Chopin, Henselt és Thalberg¹³ *Etűdjei* is megjelentek.¹⁴

9 MSH, 166.

10 *Le Prophète*, Meyerbeer Eugène Scribe szövegére írott operája. Bemutató: Paris, Opéra, Salle Peletier, 1849. április 16.

11 MSH, 167.

12 Helene Raff: „Franz Liszt und Joachim Raff im Spiegel ihrer Briefe”. *Die Musik*, Leipzig, 1901–1902, 866.

13 Adolf Henselt (1814–1899) német zongorista és zeneszerző; Sigismund Thalberg (1812–1870) ünnepelt német pianista és zeneszerző, nemrég még Liszt legnagyobb riválisa.

14 MSH 174.

Más Härtelnek szóló leveleiben a weimari udvari karmester nyilatkozik meg, üzleti és művészi dolgokban, olyan színháza repertoárján szereplő vagy előadni szándékozott művekkel kapcsolatban, mint az *Alfonso und Estrella*,¹⁵ a *Lohengrin*,¹⁶ a *Benvenuto Cellini*,¹⁷ a *Manfred* (Schumann színpadi zenéje)¹⁸ és a *Der lustige Rat* (Vesque von Püttlingen operája).¹⁹ Beszámol a híres Henriette Sonntag²⁰ weimari fellépéseiről is. Az őt jellemző, irigykedést nem ismerő, kollegiális módon érdeklődött Clara Schumann lipcsei Schumann-estjének időpontjáról, mert jelen akart lenni, és ott is volt.²¹

Nem egyszer számos protezsáltja egyikének-másikának kért támogatást. Így egy Ravier nevű (ismeretlen) tenoristának,²² a zenekarában hegedülő Carl Störnek,²³ a szabadságharc bukása után Magyarországról emigrált Zerdahelyi nevű zongoristának,²⁴ legkedvesebb tanítványának, Hans von Bülow-nak,²⁵ valamint honfitársá, kamarapartnere, a weimari zenekar kiváló koncertmestere, a hozzá hamarosan hűtlenné váló Joachim József kompozícióinak.²⁶

Diszkrétan közvetíteni is próbált, amikor arról volt szó, hogy Härtelék megszerezik a bécsi Haslinger Kiadót.²⁷

Minthogy a Breitkopf & Härtel cég 1807 és 1872 között jó minőségű zongorákat is gyártott, több levélben hangszerről is szó esik.²⁸

Más kiadóknak szóló, eddig nem publikált Liszt-levelet Berlinben csak egyet találtam.

Friedrich Hofmeistert 1840. február elején²⁹ Bécsből arról értesítette, hogy a *Grand Galop chromatique*-ot most Haslingernél szándékszik kiadatni, mivel ott je-

15 Uott, 171. Az *Alfonso und Estrellát*, Franz Schubert operáját (D 732), Liszt 1854. június 24-én adta elő először Weimarban.

16 Uott, 172. Az emigrációban, Svájcban élő Richard Wagner *Lohengrin*jét Liszt vitte először színre Weimarban 1850. augusztus 28-án.

17 Uott, 172., 173., 175. Hector Berlioz operáját német fordításban Liszt mutatta be Weimarban 1852. március 20-án.

18 Uott, 172., 175. Robert Schumann *Manfred*jének szcenírozott változatát Liszt dirigálta Weimarban 1852. június 13-án és 17-én.

19 Uott, 172. Vesque von Püttlingen, művésznévén Johann Hoven osztrák diplomata (1803–1883) *Ein Abenteuer Karls II* című vígoperáját Weimarban 1850. április 7-én adták elő.

20 Uott, 173. Sonntag, Henriette (1806–1854) ünnepelt német szoprán énekesnő.

21 Uott, 175. Clara Schumann művészetét Liszt tanulmányban is méltatta (*Gesammelte Schriften*, Bd. 4.), Clara azonban mint pianista, mint Schumann felesége, majd özvegye, ellenségesen viselkedett Liszttel.

22 MSH 166.

23 Uott, 167. Carl Stör (1814–1889) hegedűművész, a weimari zenekar igazgatója Liszt távozása után karmester.

24 Uott, 164. Köszönet Eckhardt Máriának az információért, hogy a később az Egyesült Államokban élő művész így írta a nevét. Liszt maga „Herr von Szerdahely”-ként említi.

25 Uott, 172.

26 Uott, 174. Joachim József (1831–1907) a ma Burgenlandhoz tartozó Köpcsényben született. 1849–1853-ig volt koncertmester Weimarban. Ezután elpártolt Liszttől és zenei irányzatától: Johannes Brahms, Julius Otto Grimm és Bernhard Scholz társaságában aláírta volt a „Zukunftsmusik”-nak, azaz Liszték elleni súlyos kritikának, amely 1860 márciusában, a berlini *Echóban* jelent meg.

27 Uott, 168.

28 Uott, 164., 169., 170.

29 Mus. ep. Franz Liszt 6.

lent meg Johann Straussnak e témára írott *Furioso Galopja* is. A két mű kapcsolatáról Gerhard Winkler írt szellemes tanulmányt, amely a *Liszt 2000* című gyűjteményben jelent meg.³⁰

Magától Carl Haslingertől³¹ – ismét Bécsből 1846 márciusában³² – csak jó helyre szóló belépőjegyeket kért egy bécsi hangversenyére egy Almássy grófnő számára.

Julius Kistnertől³³ 1849. június 6-án Weimarból³⁴ betekintésre kérte Joachim Raff *König Alfred* című operájának partitúráját. Ebben a levélben máig érvényes szentenciát fogalmaz meg a külföldre szökött Wagnerről: „A zenéje végtelenül értékesebb, mint a politikája.”

A Julius Kahntnak³⁵ a Villa d’Estéből 1876. február 4-én küldött levélben³⁶ a *Prometheus*³⁷ meg nem érkezett partitúrájáról és a Marie Moukhanoff emlékére írott *Elégiáról*³⁸ esik szó.

A zeneszerzők közül Felix Mendelssohntól 1840. márciusában Lipcsében³⁹ egy diákok számára adandó koncertjéhez annak Érard-zongoráját kéri kölcsön.

Robert Volkmann-nak⁴⁰ egy Weimarból 1851. december 14-én Pestre címzett levélben⁴¹ megköszöni művének, egy *Triónak* az ajánlását, és felajánlja annak propagálását.

Theodor Kullak⁴² műveit Weimarban 1852. január 18-án⁴³ dicséri – egy másik levélben szintén Weimarban 1852. június 15-én⁴⁴ Kullak közbenjárását kéri a berlini Schlesinger kiadónál – saját kompozíciói, a meghangszerelt *Weber-Polonaise* (LW 367)⁴⁵ és a *Gaudeamus igitur-fantázia* (LW 240) új változatának ügyében.

A Heinrich Ludwig Dornnak⁴⁶ Weimarból 1854. február 24-én küldött levél⁴⁷ főképpen annak *Die Nibelungen* című operájáról szól.

30 Gerhard J. Winkler: „Grand Galop Chromatique par Franz Liszt – simplifié par Strauss. Der Furioso Galopp von Johann Strauss d. Ä.”. In: Hamburger Klára (ed.): *Liszt 2000. Selected Lectures given at the International Liszt Conference in Budapest, May 18–20, 1999.* Budapest: The Hungarian Liszt Society, 2000.

31 Carl Haslinger (1816–1868) bécsi zeneműkiadó.

32 Mus. ep. Franz Liszt 2.

33 Julius Kistner (1805–1868) német zeneműkiadó.

34 Mus. ep. Franz Liszt 12.

35 Christian Friedrich Kahnt (1823–1897) német zeneműkiadó.

36 Mus. ep. 2514.

37 A *Prometheus* című szimfonikus költemény (LW49) eredetileg 1856-ban Breitkopfnál jelent meg.

38 I. *Elégia*, LW 196. Marie von Nesselrode grófnő (1822–1874), első férje Jannisz Kalergi, a második Szergej Szergejevics Muhanov (1833–1897), a Cári Színház intendánsa és a cári rendőrség főnöke volt Varsóban. A hölgy hűségese és nagyvonalú barátnője volt Lisztnek és Wagnernak. Az I. *Elégiát* a grófnő weimari gyászünnepeére komponálta Liszt.

39 N. Mus. ep. 3261.

40 Robert Volkmann (1815–1883) évtizedekig Magyarországon tanító német zeneszerző.

41 N. Mus. ep. 78.

42 Theodor Kullak (1818–1902) német zeneszerző.

43 Mus. ep. Franz Liszt 17.

44 Mus. ep. Franz Liszt 18.

45 Carl Maria von Weber: *Polonaise brillante*, Op. 57, zongorára és zenekarra meghangszerelve.

46 Heinrich Ludwig Egmont Dorn (1804–1892) német zeneszerző.

Nincs címzettje annak a minden jel szerint valóban kiadatlan, francia nyelvű levélnek (csak a könyvtárosok jelezték ceruzával), amelyet Liszt a *Tannhäuser* sikerres bemutatójában reménykedő, Párizsban tartózkodó Wagnernak írt 1861. február 5-én,⁴⁸ öt „vous”-val megszólítva. Ebben a teljes létbizonytalanságban élő, Weimartól búcsúzni készülő, súlyos depresszióval küszködő magyar mester visszautasít egy párizsi meghívást, ahol dirigálnia kellett volna.

Előzménye, azonosítója: Wagner német nyelvű levele Párizsból 1861. február elejéről.

Kedves Franz! Régóta semmit sem tudok Rólad, azt sem pontosan, mikor szándékozol idejönni, túlon túl elfoglalt és fáradt vagyok. Most szakítottam egy pillanatot, hogy egy sor kíséretében továbbítsam Neked Polignac hercegné mellékelt levelét. Remélem, körülbelül tudod, miről van szó: egy műved mindenképpen elhangzik majd az említett hangversenyen, és ha Te nem, akkor majd én fogom vezényelni. Te azonban minden bizonnyal elfogadod a meghívást, és ezzel nekem nagy örömet szerzel. Gyere hát – vagy legalább válaszolj mielőbb! Szívből ölel R. W.-od.⁴⁹

Wagner a *Tannhäuser* párizsi sikeréért sok mindenre képes volt. Még Liszt-mű dirigálására is hajlandó lett volna, amit pedig addig sohasem tett. De nem kellett ezt az áldozatot meghoznia.

Liszt kiadatlan, francia nyelvű válasza (Weimar, 1861. febr. 5.):

Drága Barátom,

Néhány napot Weimartól távol töltöttem (Jena és Gotha között), és csak visszatértemkor találok itthon levelét Polignac herceg lekötelező soraival.⁵⁰ Legyen olyan kedves, és mindenekelőtt adja át köszönetemet a hercegnek, egyszersmind sajnálatomat, hogy nem tudok eleget tenni szíves meghívásának.

Hisz tudja, több mint 12 éve egészen lemondtam a nyilvános zongorázásról, és megmáshíthatatlanul irtódom attól, hogy újrakezdjem a pályát a pianisták közé rangsorolván magam. Ezért már számos kellemetlenséget vállaltam különféle udvarokban és néhány városban – de bármennyit gondolkodom is, nem tudok rajta változtatni.

Ami karmesteri működésemet illeti (ezt a tevékenységemet eléggé aktívan gyakoroltam tíz éven át, mintegy húsz német városban), 1858 vége óta erről ugyancsak lemondtam – és ugyancsak megmáshíthatatlan az az elhatározásom, hogy sehol és semmilyen ürüggyel többé nem folytatom. – Köztudomású, hogy még az Ön műveit sem vezényelem többé (pedig hát ezek miatt cseppentem bele ebbe a mesterségbe) abban a városban, ahol lakom, és ahol névleg még a Nagyhercegi Zenekar vezető dirigense vagyok. Mindama nőgatás ellenére, amellyel, valósággal erőszakkal, vissza akartak helyezni régi színházi dobogómra, ezt állhatatosan visszautasítottam, és Weimarban már csak az udvari hangversenyek vezénylését tartottam meg, Őfenségéék iránti személyes hálám jeléül, mintegy a személyes parancsukra. Ez a kivételes pozícióm arra kötelez, hogy másutt se tegyem azt, amire itthon nem va-

47 Mus. ep. Franz Liszt 21.

48 Ms. mus. ep. Franz Liszt 39.

49 Erich Kloss (hrsg.): *Briefwechsel zwischen Wagner und Liszt*. 3., erw. Aufl. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1910, 314. sz., 308.

50 Köszönet Tallián Tibornak a Wagner önéletrajzából (*Mein Leben*, 653) vett, következő információért: Alphonse de Polignac herceg és fivére, Edmond, 1861-ben létrehozott Párizsban az értékes zene népszerűsítésére egy „Cercle de l’Union artistique”-et.

gyok hajlandó – és ennek következtében negatív választ adtam arra a sok meghívásra, amelyet Berlinből, Bécsből, Lipcséből stb. kaptam, és kizárólag kompozíciós tevékenységemet folytatom – amely hálátlan és, tudom, bosszantó – ám engem teljesen lefoglal.

Párizsban hát, Drága Barátom, mint ahogyan másutt, távol tartom majd magam mindenfajta zenei tevékenységtől. Azért megyek, hogy lássam az anyámat, a lányomat – Önt – és azt a néhány embert, aki, úgy hiszem, nem bánja, hogy viszontlát, olyannak, amilyen vagyok és maradok. Csak mintegy két hétig maradok – és e hó végén érkezem.

Hans [von Bülow] időben ott lesz a *Tannhäuser*-bemutatóra, és arra kéri, foglaljon nekem ömellé helyet. Mindketten Önt több mint csodáló füllel érkezünk hűség és odaadó szívvel

F. Liszt

Mint köztudott, a Wagner-mű botrányosat bukott 1861. március 13-án, Liszt pedig csak május 5-én ért Párizsba.

A karmesterek között van egy coburgi ismeretlen, akinek a Mester Weimarból 1854. május 9-én, szerencsekívánatait fejezi ki.⁵¹

Dr. Carl Ernst Naumann, a jenai karigazgató Liszt odaadó híve volt. A neki szóló, Weimarban 1873. május 10-én, 1874. június 20-án, 1878. július 4-én küldött és egy datálatlan levelében⁵² Liszt saját művei – nevezetesen a 2. *Beethoven-kantáta* (LW 68), a *Férfikari mise* (LW 8/2)⁵³ és a *Jeanne d'Arc* meghangszerelt változata,⁵⁴ a 18. *zsolttár* (LW 14) és a 2. *Elégia* (LW 197) előadásával kapcsolatban írt, egyszer pedig egy Naumann-féle *Trió* előadására hívta meg a szerzőt.

Johann von Herbecknek⁵⁵ Budapestről 1877. mácius 6-án⁵⁶ a Bécsben felállítandó Beethoven-szobor javára, a Grosser Musikvereinsaalban tartandó, nagyszabású ünnepi hangversennyel kapcsolatban küld levelet. Ezen, szokása ellenére, a bonni Nagymester iránti hódolatból mint pianista is közreműködött: az *Esz-dúr versenymű* és a *Karfantázia* zongoraszólamát játszotta.

A Walther nevű katonakarmesternek egy koncerthez gratulált,⁵⁷ amelyen olyan művek (egyebek közt Liszt-kompozíciók) hangzottak el, amelyeket Walther katonazenekarra hangszerelt.

Az „egyéb muzikusoknak” írott levelek közül számunkra különösen érdekes a Stern nevű, kitűnő német zenekari hegedűsnek szóló, mely Strassburgban 1845. október 19-én kelt. Liszt maga meséli el a mulatságos történetet *Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie* című könyve 84–89. fejezetében: egy szép napon (valószínűleg 1844-ben) barátja, Teleki Sándor gróf⁵⁸ különös, eleven ajándékot hozott neki Párizsba: nem kiskutyát, hanem egy 12 éves forma, civilizálatlan, vad külsejű

51 N. mus. ep. 2405.

52 N. mus. ep. 2186., 2183., 2184.

53 A mű későbbi változata, azaz a *Szekszárdi mise*.

54 *Jeanne d'Arc au bûcher*, LW 373

55 Johann von Herbeck (1831–1877), bécsi udvari karmester, egyebek közt Schubert „Befejezetlen” szimfóniájának (D 759) felfedezője és bemutatója.

56 Mus. ep. Franz Liszt 48.

57 N. mus. ep. 48.

58 Teleki Sándor erdélyi gróf (1821–1892) Petőfi vendéglátója, a szabadságharc tisztje, Bem és Garibaldi segédtisztje, a világjáró virtuóz Liszt odaadó barátja volt, 1842-ben Berlinben párbajozott érte, és oroszországi turnéjára is elkísérte.

magyar cigányhegedűs fiút, Sárjai Józsit. Liszt azon volt, hogy a tehetségesnek látszó gyerekből kulturált, tanult embert, valódi művészt neveljen. Tisztálkodásra, jó modorra, francia nyelvre, közismereti tárgyakra, hegedűre pedig barátjával, a Conservatoire tanárával, Lambert Massart-ral taníttatta.⁵⁹ Ám a kísérlet komplett pedagógiai csődnek bizonyult. A Debrecen mellől hirtelen a világ legfényesebb fővárosába csöppent Józsi játszott ugyan a szalonokban, imádta, hogy a szép francia hölgyek kényeztetik, de ezenkívül csak az illatszerek és pomádék, a szép ruhák és a nyalánságok érdekelték, tanulni semmit sem volt hajlandó. Turnéi közben aztán Liszt egyre csak rossz híreket kapott a kamaszodó, nevelhetetlen gyerekről. Végső chance-ként az akkor a Fekete-erdő közelében dolgozó, derék német zene-kari hegedűs, Stern felügyeletére akarta bízni (természetesen a maga költségén), erre kéri fel 1845. október 19-én egy francia nyelvű levélben:

Engedje meg, kedves Stern úr, hogy szíves jóindulatába ajánljam *Zigeuneremet*, Josyt; talán az Ön különleges gondoskodásának eredményeképpen (amelyért nagyon hálás lesz), egy napon Bihary⁶⁰ és más híres *Zigeunerek* méltó utódja válik belőle – egyfajta *vad-ember Paganini*, akinek a képét közli az *Illustrierte Zeitung*!⁶¹

Ugyancsak a *Cigánykönyv*ben meséli el Liszt, hogy Stern sem bírta a vadóc fiúval, s hogy őt meg Bécsben felkereste annak zenész bátyja, akinek rimánkodására aztán odahozatta a nevelhetetlen és szerencsétlen Józsit, és testvérével – jókora pénzüsszeggel ellátva – hazaengedte az övéihez kedvére muzsikálni. Sokkal később, a már felnőtt Józsi aztán levélben jelentkezett Pesten a Mesternél: felkérte, legyen egyik fia keresztapja, és örök hálájáról biztosította.

Ludwig Rellstabot, a kiváló és megvesztegethetetlen költő-kritikust, aki könyvet is írt róla,⁶² Liszt Weimarban 1852. március 11-én⁶³ arra kérte, fogadja el *Chopin* című könyvének⁶⁴ egy dedikált példányát. Szó esik a levélben a hárfáról mint modern szólóhangszerről is.

Leopold Alexander Zellner⁶⁵ felkérésére Weimarban, 1856. január 12-én⁶⁶ Zellner *Blätter für Musik* című folyóirata számára a 100 éve született *Mozart*ról írott tanulmányát⁶⁷ ajánlotta fel.

59 Lambert Massart (1811–1897) belga hegedűművész, a párizsi Conservatoire tanára, bensőséges barátság fűzte az ifjú Liszthez.

60 Bihari János (1764–1827) a leghíresebb magyar cigány hegedűművész. Liszt még hallotta őt és együttesét gyerekkorában Magyarországon játszani.

61 Mus. ep. Franz Liszt 80.

62 Ludwig Rellstab (1799–1860) költő, zenekritikus Lisztről írott könyve: *Franz Liszt. Beurteilungen – Berichte – Lebensskizze*. Berlin: Trautwein, 1842.

63 N. mus. ep. 2182.

64 Franz Liszt: „Frédéric Chopin”. *La France musicale*, 1851 február–augusztus. Könyvként, németre fordítva: Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1852.

65 Leopold Alexander Zellner (1823–1899), zeneíró, zenepedagógus, a bécsi Gesellschaft der Musikfreunde titkára, a *Blätter für Musik* alapító szerkesztője, ezzel a levélváltással indult sokoldalú kapcsolatuk.

66 Mus. ep. Franz Liszt 26.

67 Franz Liszt: „Mozart. Anlässlich der Feier seines 100. Geburtstages in Wien”. In: Liszt: *Gesammelte Schriften*. Hrsg. Lina Ramann, Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1880–1883, Bd. 3.: *Essays*.

A berlini Carl Friedrich Weitzmann,⁶⁸ akit többek közt a szűkített és a bővített hármusról írott munkájáért becsült, egyik, Weimarban 1860. május 31-én írott levelében⁶⁹ a sokat támadott, sértett Liszt arra kérte, nehogy műsorra tűzze valamelyik művét.

Egy másik, Rómából 1864. február 29-én küldött levelében⁷⁰ Weitzmann *Geschichte der Klavermusik*⁷¹ című munkáját dicsérte, és javasolta, hogy fordíttassa le franciára, mégpedig Cosima lányával, „Frau von Bülow”-val, aki férjhezmenetele után nála tökéletesítette zongoratudását. Ugyanebből a levélből a *Spanyol rapszódia* keletkezéstörténetéről tudhatunk meg fontos adatokat.

Weitzmann 1864. január 28-án a következőket írta Lisztnek:

Frau von Bülow [...] arra szólít fel, hogy a már korábban Rómába küldött *Folies d’Espagne*-hoz a következő magyarázatot fűzzem Önnek, mélyen tisztelt Uram. Londonban, a British Museumban találtam egy 1732-ből való, több korabeli zongoraművet [...] egyebek közt D[omenico] Scarlattinak a *Follia*-témára írt variációit tartalmazó kéziratot. Ezt lemásoltam, és Frau von Bülow elküldte Önnek. A 22 partite [azaz variáció] legnagyobb részt csupán sokféleképpen arpeggiált akkordokba foglaltan, azaz a kor „gáláns variációinak” ízlése szerint mutatja be a témát. A kézirat jelzete vagy Add. Mss. 14, 166, vagy pedig a *List of Additions*, 1843-ban található. Corelli szintén erre a dallamra írta 24 hegedűvariációját, a variációk a Rómában, később Amszterdamban metszett *Sonate a Violino e Violone o Cimbalò*, op. 5 végén találhatók.⁷²

Ezután következnek Weitzmann levelében a kottapéldák: két szisztémában, számozott basszussal: a téma és egy variáció, Adagio és egy újabb, Allegro-variáció kezdete d-mollban, előjegyzés nélkül. Utána még ezt jegyzi meg Weitzmann: „Scarlattti és Corelli variációi valószínűleg megtalálhatók Rómában, Santini abbé gazdag gyűjteményében.”⁷³

Liszt – eddig ismeretlen – Rómában, 1864. február 29-én kelt francia nyelvű válaszában az előbbiekre reflektáló részlete:

Mélyen tisztelt Barátom,

[...] Sajnos ez évben még nem érdemeltem ki az Ön dicséretét a *dolce far niente*-ért. Hosszadalmas levelezések, elháríthatatlan napi zavaró tényezők hat hete megakadályoznak a kottairás szent foglalatosságában: ám mielőbb neki akarok ülni, hogy tisztességgel feldolgozzam a *folies d’Espagne* témát, amelyet megküldeni szíveskedett. Ha az opus vala-

68 Carl Friedrich Weitzmann (1808–1880) hegedűművész, karmester, zenetudós.

69 Mus. ep. Franz Liszt 37.

70 Mus. ep. Franz Liszt 41.

71 Ez különféle kiadásokban megvan a budapesti Liszt-Múzeumban, lásd Eckhardt Mária: *Liszt Ferenc hagyatéka*, I. könyvek: No. 262., 263., 264. „Vollständig umgearbeitet”, azaz átdolgozott kiadása, ajánlással: 1879. /A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Tudományos Közleményei/ Budapest, 1986.

72 La Mara (hrsg.): *Briefe hervorragender Zeitgenossen an Franz Liszt*, Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1895, Bd., II., 44. levél, 64–66.

73 Santini gyűjteményéről lásd Domokos Zsuzsanna: „Liszt 1839-es római Palestrina-élménye. Fortunato Santini könyvtára”. *Magyar Zene*, 41. évf. (2003)/2.

mennyire kedvemre valóra sikeredik, bátorkodom majd Önnek ajánlani.⁷⁴ Remélem, ezen a nyáron elhozom, és [...] eldől majd, hogy a kitüntetések közt lesz-e a helye, vagy csak fidibusznak használható. Előbb azonban rendezünk belőle egy *production en famille*-t az Ön lakásán.⁷⁵

A készülő darab a *Rhapsodie espagnole* (LW 254). Előzménye az ibériai körúton, 1844–45-ben keletkezett *Große Fantasie über spanische Weisen* (LW 253). Liszt ebben egy *fandangót* (*cachuchát*) és egy *Jota aragonesét* dolgozott fel. A *fandango* az az állítólag aragóniai eredetű tánc téma, amelyet a *Figaro* III. felvonása fináléjából, az esküvői jelenetből ismerünk (amikor Susanna átadja a grófnak a gombostűvel megjelölt levelet), és amelyet Gluck is feldolgozott *Don Juan ou le festin de pierre* című balettjében. Liszt hallhatta helyben, de ismerte a *Figarót* is, hiszen a Busoni által befejezett *Figaro-fantázia* (LW 697, benne a *Voi che sapete* és a *Non più andrai* feldolgozása) 1842-ből való. A *Rhapsodie espagnole*-ban a *Jota aragonesét* mint témát megtartotta, de a *fandango* helyébe, indításként, a Weitzmann küldte *Follia*-téma feldolgozása került – néhol magyarosan ritmizálva.

A bécsi Gesellschaft der Musikfreundenak szóló, Weimarban 1877. április 12-én kelt levelében⁷⁶ a Társaság „Liszt-ösztöndíjáról” tesz említést. A Musikfreunde Archivumának vezetője, Dr. Otto Biba érdeklődésemre adott válaszából kiderült, hogy a gyűjtemény mai gondozói ilyenek nyomát sem találják.

Egy bizonyos Monsieur Lamberget⁷⁷ egy művészi összejövetelre hívta római lakására Lisztet 1839. február és július között, amikor az Marie d’Agoult-val a Via della Purificazione-n lakott.⁷⁸

Heinrich Moritz színész és rendező⁷⁹ mint a Schwerini Udvari Opera énekesnőjének, Madame Moritznak a férje és menedzsere kapott Liszttől levelet Bad Eilsenből 1851. június 22-i dátummal.⁸⁰

Egy orosz dilettáns arisztokratának Szentpétervárott 1842 májusában sajnálatát fejezte ki, amiért már nem tudta meglátogatni, és visszaküldi annak költeményeit.⁸¹

Szintén fontos az a levél, amelyet Liszt egy ismeretlen orosz dilettáns arisztokratának írt Rómában 1863. május 10-én.⁸² Foglalkozott ugyan szentpétervári útja

74 A művet végül sem Weitzmann-nak, sem a spanyol születésű Eugénie császárnénak (1826–1920) nem ajánlotta.

75 Mus. ep. Franz Liszt 41.

76 Mus. ep. Franz Liszt 49.

77 Nevére az ember önkéntelenül arra a Philipp Graf Lamberg osztrák altábornagra asszociál, akit a Batthyány-kormány lemondása után küldtek Bécsből Pestre „rendet csinálni”, akit 1848 szeptemberében a Lánchídon meggyilkoltak, s akinek (Petőfi *Akasszátok fel a királyokat* című versében) „szívében kés, Latour nyakán kötél”. Bár a gróf 1791-ben Mórton született, és magyarul és németül is folytatott irodalmi tevékenységet, semmiféle bizonyítékunk nincs rá, hogy 1839-ben Rómában tartózkodott volna.

78 Mus. ep. Franz Liszt 3.

79 Heinrich Moritz neje, sz. Röckel a schwerini Hofoper tagja volt.

80 N. mus. ep. 2403.

81 N. mus. ep. 2224.

82 Mus. ep. Franz Liszt 184.

táján is orosz arisztokraták fogalmazványaiival: ilyen a *Mazourka par un amateur de St. Pétersbourg*, 1842, LW 384, mégis valósággal érthetetlen, ugyanakkor nagyon jellemző, hogy a Mester még Rómában is hosszú munkaórákat áldozott egy ilyen értéktelen kis dilettáns próbálkozás javítására. Ez azért fontos és érdekes, mert Liszt sohasem tanított zeneszerzést, itt pedig részletes megjegyzésekkel, kottapéldákkal illusztrált módon volt képes kijavítani-átírni a küldeményt – amely valószínűleg nem az ismeretlen testvérének, hanem magának a címzettnek a szüleménye.

Gróf Andrassy Gyula fiához, a rövid életű Tivadar grófhhoz (Károlyiné Andrassy Katinka édesapjához) Pesten 1871. december 15-én írott levele⁸³ ismét csak egy „refus”: nem vállalta, hogy Pesten koncertet adjon egy Deák Ferenc-szobor javára.

Ugyancsak visszautasította – Budapesten 1876. március 14-én – egy ismeretlen magyar úr kérését, aki tanítványt szeretett volna neki küldeni, azzal, hogy a Zeneakadémián kívül nem vállal növendéket.⁸⁴

A gyűjteményben szereplő hölgyecímzettek közül Jenny de Montgolfier⁸⁵ Liszt régi, kedves lyoni ismerőse volt, akinek a szalonjában 1837. augusztusában Adolphe Nourrit-val, a híres tenorral adtak volt elő Schubert-dalokat. Párizsban, 1841. április 9-én kelt levelében megírja, hogy mélységesen röstelli, hogy elmulasztotta a vele való találkozást.⁸⁶

Madame Érard⁸⁷ nincs ugyan megnevezve az 1863. május 5-én kelt levélben,⁸⁸ de nem nehéz kitalálni, hogy ő, a Lisztet Párizsba érkezésétől haláláig melegen pártfogoló zongoragyáros család tagja a címzett. Tőle Rómából azt kéri a zeneszerző, hogy küldessen neki egy hangszert az Örök Városba. A levélben az a különös, hogy a minden szempontból legmegfelelőbb zongora kiválasztására Liszt szakértőként épp azt a Sigismund Thalberget⁸⁹ szeretné felkérni (amennyiben épp Párizsban tartózkodik), aki ifjúkorában a legnagyobb riválisa volt, és akit összeférhetetlen, unfair módon támadott egykor cikkében⁹⁰ – e levelében pedig „en souvenir

83 N. mus. ep. 3113.

84 N. mus. ep. 1408.

85 Jenny de Montgolfier, sz. Jeanne Marie Armand (1790–1879).

86 N. mus. ep. 2404.

87 Louise Camille Érard, sz. Février, Pierre Érard özvegye. A zongoragyáros-család és Liszt hosszú, meleg barátságáról lásd Geraldine Keeling: „Liszt and the Érard Family. A Musical Friendship”. In: Malou Haine–Nicolas Dufetel stb. (szerk.): *Liszt et la France. Musique, Culture et Société dans l'Europe du XIXe siècle*. Paris: Vrin, 2012, 339–350. Egy önálló, gyönyörű, illusztrált kötet is jelent meg a témában: Nicolas Dufetel: *Liszt e il suono di Érard. Arte e musica nel Romanticismo parigino*. Briosco: Villa Medici Giuliani, 2011, különösen Hervé Audéon–Laure Schnapper: „Le sale Érard all'epoca di Liszt”, 60–89.; Cécile Reynaud: „Le prime quattro opere di Franz Liszt e le 'signorine Érard’”, 90–105.; Andrea Malvano: „Casa Érard. Una storia di famiglia, una famiglia della storia”, 106–125.; Malou Haine: „Franz Liszt, ospite die Madame Érard in occasione dell'Esposizione Universale del 1878”, 266–285.; „Schede dei pianoforti Érard, Collezione Fernanda Giuliani, Briosco, Italia”, 320–345. Ugyanitt az Érard-hárfákról: Anna Pasetti: „Liszt, l'arpa, gli arpisti”, 240–265.; uő: „Schede delle arpe Érard, Collezione Fernanda Giuliani, Briosco, Italia”, 298–319.

88 N. mus. ep. 1577.

89 Sigismund Thalberg (1812–1871) ünnepelt német zongoravirtuóz és zeneszerző.

90 Liszt: „M. Thalberg – Grande Fantaisie Oeuvre 22 1er et 2e Caprices, Oeuvres 15 et 19.” *Revue et Gazette Musicale*, 1837.jan.8., kötetben: *Franz Liszt Sämtliche Schriften*, Bd. 1. Hrsg. Rainer Kleinertz, Wiesbaden: Breitkopf & Härtel etc., 2000.

affectueux que je lui garde” – azaz „iránta táplált szeretetteljes emlékezetem kedvéért” kérné erre.

Hű barátnőjét, a La Mara írói néven ismert Marie Lipsiust Weimarban 1882. június 8-án ebédre hívja.⁹¹ – Unokatestvérénel, a Székesfehérvárott lakó Marie von Saarnál⁹² Budapestről 1884. november 21-én látogatását jelenti be.⁹³ – A Bécsben tartózkodó Caroline de Serres-rel⁹⁴ Budapestről 1886. március 6-án párizsi találkozót beszél meg.

A leveleken kívül őriznek Berlinben még néhány autográf, feljegyzéseket tartalmazó cédulát is. Feltételezett kronológiai sorrendben ezek a következők:

Egy névjegykártya alakú papíron valószínűleg Bécsben 1838. áprilisában, Lisztnek a pesti árvízkárosultak javára adott frenetikus sikerű koncertsorozata idején kelt ajánlás: „Seinem Freund und Meister Carl Czerny”.⁹⁵

Egy olasz és latin (talán francia) nyelvű – elolvasásra kijelölt – régi és újabb zenei elméletírások címét tartalmazó lista valószínűleg Rómából, 1839-ből. Ez arról tanúskodik, hogy a zeneszerző már első római tartózkodása idején, a tradicionális egyházi zenével való találkozásakor tervbe vette, hogy – elméletben és gyakorlatban – tanulmányozza a hiteles liturgiát.⁹⁶

Egy 1842. január 2-ra Berlinben, az egyetem Aulájában a hallgatók számára tervezett második koncert programvázlata, amelyet Liszt partnerével, Luigi Panteleoni énekessel együtt készült adni.⁹⁷ Vele sűrűn szerepelt Német- és Oroszországban.

Egy meghívótervezet: Liszt a Königlische Schauspiele és a Theater in der Königstadt művészei számára készült Berlinben 1842. február 11-én zártkörű zenei matinét adni.⁹⁸

És még egy koncertprogramvázlat szintén 1842 februárjából, amelyen saját és Chopin-művek, továbbá improvizáció és Beethoven *Karfantáziája* szerepel.⁹⁹

Világrengető újdonságot Lisztről vagy valamilyen vele kapcsolatban álló személyről nem tudhatunk meg a – majd a *Studia musicologica*ban először közlendő – berlini anyagból. A Liszt-kép árnyalásához viszont bizonylat hozzájárul.

91 Mus. ep. Franz Liszt 83.

92 Marie von Saar, szül. Liszt (1853–1919) Liszt kedves bécsi „Onkel-Cousin”-je, Dr. Eduard von Liszt első házasságából született harmadik gyermeke. 1877. október 22-én ment nőül Heinrich von Saar báró császári katonatiszthez, akit a nyolcvanas évek elején Székesfehérvárra helyeztek. Liszt megzenésítette von Saar egy költeményét: *Des Tages laute Stimmen schweigen*, LW 337.

93 N. mus. ep. 3302.

94 Köszönettel tartozom Tallián Tibornak a hölgy adataiért: ő Caroline Montigny-Remaury, Liszt volt tanítványa, aki 1886-ban második férje nevét vette fel: Caroline de Serres Wiczffinski.

95 Mus. ep. Franz Liszt Varia 6.

96 Mus. ep. Franz Liszt Varia 2. A témáról bővebben lásd Domokos Zsuzsanna: i. m.

97 Mus. ep. Franz Liszt Varia 4. Köszönet Tallián Tibornak az információért, hogy az énekes keresztnéve Luigi volt, és 1872-ben halt meg.

98 Mus. ep. Franz Liszt Varia 1.

99 Mus. ep. Franz Liszt Varia 3.

2.

A szekrényem mélyén őriztem még a Frankfurteri Városi és Egyetemi Könyvtár anyagából való további 16 publikálatlan Liszt-dokumentumot. Ezeket eredetileg skót kollégám, William Wright készült közreadni,¹⁰⁰ de mivel letett erről a tervéről, bátorított, hogy publikáljam őket. Az elsőt közülük¹⁰¹ nem a zeneszerző, hanem édesanyja, Madame Liszt, született Anna Maria Lager írta, aki majd 40 évig élt özvegyként Párizsban. Ismeretes, hogy az egyszerű, tanulatlan osztrák lányból az idegen világvárosban az Európa-szerte ünnepelt híres művész anyjaként, annak három gyermekét nevelő nagyanyaként, rendkívüli természetes intelligenciával, judíciummal, emberi tartással rendelkező személyiség lett, ugyanakkor kivételesen szeretetre méltó, tiszta lelkű, melegszívű asszony volt és maradt, aki mindvégig megőrizte egészséges humorérzékét.¹⁰² Ez itt csak egy rövid, gót betűs értesítése 1845 tájáról Liszt ugyancsak Párizsban élő tanítványának, Franz Krollnak, sajátos osztrák nyelvjárásában és helyesírásában, szokása szerint belekeverve néhány francia szót, amelyet hallás útján sajátított el és írt le.

A többi dokumentum közül négy nem levél: kettő átvételi elismervény,¹⁰³ egy távirat,¹⁰⁴ egy műsorvázlat.¹⁰⁵ Az összesből tíz francia,¹⁰⁶ öt német nyelvű.¹⁰⁷ Liszt életének legnagyobb részét átívelik: 1824 és 1885 között íródtak – a hatvanas évekből nincsen dokumentum. A címzettek különbözők, hétnek a címzettje ismeretlen és kideríthetetlen.

A legérdekesebb egy francia nyelvű, 1824. március 4-én kelt nyomtatott, illetve kézírással kitöltött elismervény¹⁰⁸ 200 frankról, amelyet egy ő királyi fenségénél, Berry hercegnénél¹⁰⁹ adott hangversenyéért kapott a 13 éves Liszt Maestro Ferdinando Paër¹¹⁰ közvetítésével. Ismeretlen kéz, talán maga Paër töltötte ki, és ő is írhatta alá, mert sem „Franzi”, sem apja, Ádám nem írta alá a nevét Liszt-ként – a franciák-olaszok viszont nem tudták azt helyesen leírni. Mint ismeretes, a csodagyermek a nagyhatalmú Metternich herceg ajánlásával érkezett Bécsből Párizsba Paërhez. Ez a nyugta arról tanúskodik, hogy a francia fővárosban magas állásokat

100 William Wright a Suttoni-féle *Supplementary Bibliography* 1999 sz. tételében „forthcoming”-ként jelzi.

101 Mus. Autogr. Liszt C4.

102 Lásd Hamburger Klára: „Liszt Anna és Ferenc. Kettős arcképvázlat levelezésük tükrében”. In: *Zenatudományi dolgozatok* 2000, 95–104.; Klára Hamburger (hrsg.): *Franz Liszt Briefwechsel mit seiner Mutter*. Eisenach: Amt der Burgenländischen Landesregierung, 2000.

103 Mus. Autogr. Liszt B2, Mus. Autogr. B1.

104 Mus. Autogr. Liszt A 18.

105 Mus. Autogr. Liszt A 16.

106 Mus. Autogr. Liszt A 15., 16, A 9, A 10., A 11., A 12., A 13., Nachlaß Gutzkow 1735 3502, Nachlaß Jordan 1002a 187ta.

107 Mus. Autogr. Liszt A 16., B 1., A 7., A 14., A 18.

108 Mus. Autogr. Liszt B 2.

109 A gyermek Liszt 1824. január 1-jén zongorázott ő királyi fensége, Marie Caroline de Bourbon-Sicile hercegné szalonjában.

110 Ferdinando Paër (1771–1839) Párizsban élő olasz zeneszerző, karmester, a Théâtre Italien stb. vezető dirigense.

betöltő, tekintélyes olasz mester nemcsak zeneszerzésre, hangszerelésre tanította a kis Lisztet, nemcsak a *Don Sanche* (LW 1) című opera elkészítésében segédkezett,¹¹¹ de arról is gondoskodott, hogy az előkelő szalonokba bevezesse, és hogy játékaért Liszt a megélhetésükhöz nélkülözhetetlen pénz is kapjon.

Értékes még egy, „egy szegény család javára” csütörtökön, április 9-én az Hôtel de Ville-ben, azaz a Városházán adandó hangverseny – valószínűleg 1835-ből való – autográf program-vázlata:¹¹² Liszt a Berlioz *Lélió*jának két témájára, *A halász dalára* és *A rablók kórusára*, zenekarra és zongorára írott fantáziáját (LW 120),¹¹³ Paganini *Clochette*-jére írt *Nagy bravúrvariációit* (LW 420), továbbá Hiller¹¹⁴ egy szimfóniáját, egy Berlioz-nyitányt¹¹⁵ és még egy két zongorára írott *Grand Duó*t készült eljátszani legjobb tanítványa, Herminie Vial¹¹⁶ közreműködésével. A műsorhoz készülő szöveg megírását barátjára, Joseph d’Ortigue muzikológusra bízta: „Joseph fera la phrase”. A cédula alján d’Ortigue – 1844. augusztus 2-án – aláírásával igazolta, hogy fentieket „a híres pianista, F. Liszt írta”.

A frankfurti levelek közt csak egyetlen érdekesebb van: ez szívbéli párizsi barátjának, a Conservatoire hegedűprofesszorának, Lambert Massart-nak szól, természetesen franciául, dátuma: 1850. május 1.:¹¹⁷ Massart szíves jóindulatába és figyelmébe ajánlotta néhány hónapra a francia fővárosban koncertezni készülő kiemelkedő tehetségű honfitársát, kamarapartnerét, weimari koncertmesterét, Joachim Józsefet. Láttuk, Härtelnél, a kiadónál a komponista Joachimot protezsálta baráti szeretettel. A nagy hegedűs azonban, mint ismeretes, hálátlannak bizonyult, aminek valószínűleg inkább ízlésbeli, mint személyes oka lehetett.

A további anyag – legyen az elismervény, távirat vagy levél, ismert és ismeretlen címzettnek szóló – tartalmát tekintve voltaképp érdektelen.

111 A témáról bővebben lásd Nicolas Dufetel: „I rapporti tra Paër e Liszt: *Blanche de Provence e Don Sanche*”. In: Paolo Russo (ed.): *Ferdinando Paër tra Parma e l’Europa*. Venezia–Parma: Marsilio–Casa della Musica, 2008.

112 Mus. Autogr. Liszt A 16.

113 *Lélio ou le Retour à la vie No.1. Le Pêcheur. No.3. Scène de la vie de brigand.*

114 Ferdinand Hiller (1811–1885) zongoraművész és zeneszerző, ekkoriban még jó barátságban volt Liszttel, később ellenségévé vált.

115 Talán a *Les Francs-juges*-höz írottat, LW 471.

116 Herminie (Nini) Vial a fiatal Liszt legjobb párizsi tanítványa volt. Anyáik is barátkoztak. François Seghers belga hegedűművészhez (1810–1881) ment nőül.

117 Mus. Autogr. Liszt A 9.

ABSTRACT

KLÁRA HAMBURGER

UNPUBLISHED LISZT DOCUMENTS IN GERMAN LIBRARIES

a) 57 autograph letters + 5 papers (programme-drafts etc) in the Music Department of the Staatsbibliothek zu Berlin, written between 1839 and 1886; 33 in French, 19 in German. Letters to his publishers (16 to Hermann Haertel), composers (Felix Mendelssohn-Bartholdy, Richard Wagner, Theodor Kullak, Heinrich Dorn, Robert Volkmann, etc.), to musicians (Ludwig Rellstab, Leopold Zellner, Carl Weitzmann, Johann Herbeck, Mme Érard etc.) On his compositions (to Haertel): original works: *Consolations*, LW 172, *Études d'exécution transcendante*, LW 139; transcriptions of Beethoven's works: *Symphonies No. 4.,5.,6.,7*, LW 464, *An die ferne Geliebte* LW 469; of J. S. Bach's works: *Sechs Pedalfugen*, LW 462; paraphrases on Meyerbeer's *Le Prophète*, LW 414, LW 259.

b) 16 unpublished documents in the Stadt- und Universitätsbibliothek Frankfurt. 1 letter from Liszt's mother Anna Maria Liszt, 10 documents in French, 5 in German. 11 letters. An acknowledgement of receipt of 200 frcs, for a concert by the young Liszt, from the Duchess of Berry, 04.03.1824, Paris, signed „Liszts”, probably by Ferdinando Paër.

Klára Hamburger, born in Budapest, studied musicology at the Franz Liszt Music Academy Budapest, degree 1961. „Doctor of Sciences”, of the Hungarian Academy of Sciences (2003), member of the Committee for Musicology. Worked as a librarian, an editor of music books (publishing house „Gondolat”, Budapest 1966-1990), Secretary General of the Hungarian Liszt Society (1991-2005). Books: *Liszt*, a biography, in Hungarian [Budapest: Gondolat, 1966, 1980], in German: *Franz Liszt* [Budapest: Corvina Press, 1973, 1987] and in English [Budapest: Corvina Press, 1987]. *Franz Liszt Leben und Werk*. [Weimar – Köln – Wien: Böhlau Verlag, 2010.] A Concert Goer's Liszt-Handbook, in Hungarian [*Liszt kalauz*, Editio Musica Budapest, 1986]; *Liszt Ferenc zenéje* (The Music of F. Liszt). Budapest: Balassi Kiadó, 2010; *Franz Liszt. Lettres à Cosima et à Daniela* [Mardaga, Sprimont, 1996]; *Franz Liszt. Briefwechsel mit seiner Mutter*. [Eisenstadt, 2000]. Studies in Hungarian, American, English, French, Dutch, Swedish, Russian periodicals and series. Editor of *Franz Liszt. Beiträge von ungarischen Autoren* [Budapest: Corvina, 1978]; *Liszt 2000* [Budapest: Hungarian Liszt Society, 2000]. Papers at different international conferences in Hungarian, German, English, French, Italian. Award for Excellence of the American Liszt Society, 1994. Szabolcsi Prize, 2007.